

**«Εξελίξεις εννοιών και Διεθνείς Πρωτοβουλίες
στην Εκπαίδευση για το Περιβάλλον & την Αειφόρο Ανάπτυξη»**

Μιχαήλ Σκούλλος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος MIO-ECSDE*

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (ΠΕ) ξεκίνησε, όπως γνωρίζουμε, ως μια βασική συνιστώσα της περιβαλλοντικής πολιτικής και σε ανταπόκριση προς τα αποτελέσματα των φυσικών επιστημών, κυρίως, στη δεκαετία του '60, που τεκμηρίωσαν την κρίση των οικοσυστημάτων και των κοινωνιών, αφ' ενός μεν από τη ρύπανση και αφετέρου από τους πεπερασμένους πόρους με επιπτώσεις στο άμεσο και στο απώτερο μέλλον. Το πρώτο μοντέλο που μπήκε στην ΠΕ ήταν το «διαστημόπλοιο Γη», που δεν αντλεί από πουθενά ενέργεια και ύλη, εκτός από τον Ήλιο και που έχει πεπερασμένα αποθέματα, άρα, το μήνυμα της ΠΕ ήταν πώς να διατηρήσουμε αλώβητο αυτό το διαστημόπλοιο Γη. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο πρέπει ουσιαστικά να επέμβουμε και στο «εποικοδόμημα» του περιβάλλοντος που είναι η κοινωνία και οι σχέσεις μέσα σε αυτή, περιλαμβανομένων των σχέσεων της οικονομίας (σχήμα 1). Άρα, στην ΠΕ αρχικά ξεκινούσαμε – όπως και η Διάσκεψη της Τιφλίδας ουσιαστικά έδειξε - από το ότι αναγνωρίζουμε όλες τις πολυπλοκότητες στο εποικοδόμημα, δηλαδή στην κοινωνία, αλλά το υπόστρωμα “περιβάλλον” θεωρείται ως η βάση που στηρίζει και τροφοδοτεί όλα τα άλλα. Το κύριο μέλημα μας είναι να προστατεύσουμε τη βάση και μέσα από τη βάση το εποικοδόμημα. Αυτή είναι η αρχέγονη ιδέα της ΠΕ για την οποία έχουμε τα τρία εργαλεία: *για* το περιβάλλον, δηλ. το “περί του περιβάλλοντος”, γνώσεις για την ουσιαστική κατανόηση των τρόπων με τους οποίους λειτουργεί το περιβάλλον, το *εντός* του περιβάλλοντος, ώστε να μην αποκόπτεται η εκπαιδευτική διαδικασία από τη διαδικασία άμεσης επαφής και βίωσης του περιβάλλοντος, και το *υπέρ* του περιβάλλοντος. Αυτό δηλώνει ότι η ΠΕ είναι ενταγμένη σε μια γενικότερη στρατηγική υπέρ του περιβάλλοντος: δεν μπορεί δηλαδή να κάνεις ΠΕ και να μην είσαι υπέρ ή να είσαι αδιάφορος ή ακόμη χειρότερα, να είσαι εχθρικός. Άρα η ΠΕ είναι μια στρατευμένη ηθικά διαδικασία. Αυτά είναι τα νάματα της ΠΕ που ισχύουν μέχρι σήμερα.

Πολύ σύντομα χρειάστηκε να ενσωματωθεί στο βασικό κορμό της ΠΕ το *τι είναι αυτό που δημιουργεί την κρίση*. Αν δεν υπεισέλθουμε στα γενεσιουργά αίτια δεν μπορούμε να κλείσουμε τον κύκλο. Και τέσσερα είναι τα αίτια αυτά, στα οποία εγώ τουλάχιστον, επικεντρώνομαι εδώ και 25 περίπου χρόνια: *ο υπερπληθυσμός, ο υπερκαταναλωτισμός, η έλλειψη σωστής ενημέρωσης και παιδείας και βέβαια, η λαθεμένη βάση της οικονομίας και οι στενά συνδεδεμένοι με αυτή ακατάλληλοι δείκτες προόδου και ανάπτυξης μιας χώρας και μιας κοινωνίας*.

Όσο η διεργασία εδραίωσης της ΠΕ βρισκόταν σε εξέλιξη πέρασε μια δεκαετία: από τη Τιφλίδα στη Μόσχα. Το '87 έγινε η Διάσκεψη της Μόσχας, στην οποία είχα το προνόμιο να γράψω για την UNESCO ένα από τα τέσσερα βασικά κείμενα εργασίας, το σχετικό με το αίτημα της εποχής εκείνης για ειρήνη: η ΠΕ είναι ο καλύτερος σύμμαχος και φορέας για την ειρήνη και παράλληλα με αυτό το συγκεκριμένο ρόλο που θελήσαμε να δώσουμε στην ΠΕ προέκυψαν και άλλες πρόσθετες μορφές εκπαίδευσης, χαλαρά ή άμεσα συνδεδεμένες με αυτήν όπως η εκπαίδευση για τις γυναίκες, για τη διατροφή, για τον αναλφαβητισμό, κ.α. ως ανεξάρτητα «κεφάλαια» εκπαίδευσης.

Την ίδια εποχή είχαμε μια παράλληλη δυναμική εξέλιξη για το θέμα της ανάπτυξης, καθώς είχε ήδη συσταθεί υπό την τότε Πρωθυπουργό της Νορβηγίας, Gro Harlem Brundtland, η αντίστοιχη Επιτροπή για Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, του ΟΗΕ, και κυκλοφόρησε το διάσημο πλέον βιβλίο «Το Κοινό μας Μέλλον» (*Our Common Future*) μέσα στο οποίο υπήρχε η έννοια της «αειφόρου ανάπτυξης» (*sustainable development*) ως απάντηση στην κρίση. Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης όπως «εισήχθη» από την Brundtland βασίζεται ισότιμα σε τρεις πυλώνες οι οποίοι είναι το περιβάλλον, η οικονομία και η κοινωνία.

---

* MIO-ECSDE: Μεσογειακό Γραφείο Πληροφόρησης για το Περιβάλλον, τον Πολιτισμό και την Αειφόρο Ανάπτυξη, Τριπόδων 28, ΤΚ 105 58 Αθήνα, τηλ. 210 3247490/267, φαξ 210 3317127, e-mail: mio-ee-env@ath.forthnet.gr

Η αειφόρος ανάπτυξη διαφέρει ως προς την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία ως έννοια χρησιμοποιούταν και παλιότερα, στο ότι η αειφόρος ανάπτυξη, ως “*αει φέρουσα καρπούς*” πρέπει να τείνει στο τέλειο. Είναι έννοια δανεισμένη από την δασοκομία. Αυτή λοιπόν η έννοια είναι βασική, είναι ιδεατή, δεν μπορούμε να τη φτάσουμε και να τη διατηρούμε στατικά, είναι μια κατεύθυνση στην οποία θα πλησιάζουμε, ανάλογα με την προσπάθειά μας, όπως συμβαίνει για τη δημοκρατία, την ελευθερία και τη δικαιοσύνη. Για την αναπαράσταση της αειφόρου ανάπτυξης παντού χρησιμοποιείται το σχήμα με τους τρεις πυλώνες (σχήμα 2). Προσωπικά δεν με ικανοποιεί το σχήμα αυτό, γιατί δε βλέπω που στηρίζεται το όλο οικοδόμημα. Ως στήριξη και βάση θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς την ΠΕ. Μήπως όμως τότε χρειαζόμαστε και μια εκπαίδευση για την οικονομία και την κοινωνία, για να θεμελιώσουμε την αειφόρο ανάπτυξη (σχήμα 3);

Στη Διεθνή Διάσκεψη της Θεσσαλονίκης (“*Περιβάλλον και Κοινωνία: Εκπαίδευση και Ευαισθητοποίηση των Πολιτών για την Αειφορία*”, συνδιοργάνωση Ελληνικής Κυβέρνησης και UNESCO) που οργανώσαμε δέκα χρόνια μετά τη Μόσχα, το 1997, και πέντε χρόνια μετά το Ρίο, προτείναμε ότι αυτή η βάση για όλους τους πυλώνες της αειφόρου ανάπτυξης πρέπει να είναι η εκπαίδευση. Και η εκπαίδευση αυτή είναι ουσιαστικά το σύνολο της εκπαίδευσης και ένα μεγάλο τμήμα αυτής θα μπορούσε να είναι η “*εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία*” (σχήμα 4). Δεν είναι λοιπόν μόνο για το περιβάλλον, καθώς πρέπει να είναι σαφώς κοινωνικά και οικονομικά προσανατολισμένη. Άρα, αν θεωρήσουμε αυτή τη βάση, την εκπαίδευση, μαζί με τα υπόλοιπα στοιχεία έχουμε ένα οικοδόμημα στο οποίο ο ρόλος της εκπαίδευσης δεν είναι απλά διακριτός, αλλά πάρα πολύ σημαντικός.

Παρόλα ταύτα αυτό το σχήμα είναι πολύ ρασιοναλιστικό, χωρίς να αποδίδει πλήρως την πραγματικότητα, γιατί τίποτα δεν είναι μόνο κοινωνικό ή μόνο περιβαλλοντικό ή μόνο οικονομικό θέμα. Υπάρχει ώσμωση και αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Έτσι η πρόταση την οποία είχα αρχίσει ήδη να διαμορφώνω από τη Θεσσαλονίκη είναι η εξής (σχήμα 5):

Πρόκειται για μια *τριγωνική πυραμίδα* στην οποία *αλληλεπιδρούν* όλες οι τέσσερις έδρες. Το αρνητικό βέβαια αυτού του σχήματος είναι ότι η εκπαίδευση εμφανίζεται πλέον πολύ πιο μεγάλη απ’ ότι πραγματικά είναι. Αυτό το αντιλαμβάνεται κανείς αν αναλογιστεί ότι μόνο με την εκπαίδευση δεν μπορούμε να διαμορφώσουμε την κοινωνία και την οικονομία και να προστατεύσουμε το περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους και να επιτύχουμε αειφόρο ανάπτυξη. Η εκπαίδευση είναι τιμήμα μιας μεγαλύτερης παρέμβασης, της λεγόμενης “*διακυβέρνησης*”. Ως διακυβέρνηση θεωρούμε το σύνολο των ενεργειών και των διατεταγμένων, οργανωμένων λειτουργιών μιας κοινωνίας η οποία μπορεί να αντιμετωπίσει τα προβλήματα. Μόνο με την εκπαίδευση δε μπορούμε λοιπόν να δράσουμε και να έχουμε αποτέλεσμα, καθώς χρειαζόμαστε και νομοθεσία/θεσμούς, τεχνολογία, κ.α. (σχήμα 6).

Στο σχήμα 6, αν γυρίσουμε αυτό το πρίσμα πάνω στην έδρα περιβάλλον (Σχήμα 7) βλέπουμε ότι η οικονομία, η διακυβέρνηση, και η κοινωνία είναι όλα «ανθρωπογενή» στοιχεία πράγμα που δεν είναι το περιβάλλον. Βάζοντας λοιπόν ως βάση το Περιβάλλον έχουμε όλα τα υπόλοιπα ως “*εποικοδομήματα*”. Άρα η συγγένεια της ΠΕ με την *Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη* (ΕΑΑ) είναι άμεση και προφανής. Είναι όμως μια διαφορετική εικόνα και μια διαφορετική δυναμική σε μια διαφορετική εποχή. Θα γυρίσω λίγο πίσω στην ανάλυση της διακυβέρνησης, για να δω πιο βαθιά τι προϋποθέτει η αειφόρος ανάπτυξη ώστε να την προσεγγίσουμε. Αν αναλύσουμε τη διακυβέρνηση ως σύνολο εργαλείων βλέπουμε ως μια βασική έδρα την *εκπαίδευση*, ως μία δεύτερη τη *νομοθεσία* της Πολιτείας, και γενικά τους *θεσμούς*, και φυσικά μία τρίτη βασική έδρα την *τεχνολογία*, η οποία αυξάνει τη φέρουσα ικανότητα των συστημάτων και μας διευκολύνει στην αντιμετώπιση των πολλαπλών μας προβλημάτων (σχήμα 8) (Ας σημειωθεί ότι ένα αντίστοιχο σχήμα είχαμε χρησιμοποιήσει στη Θεσσαλονίκη το 1997 χωρίς όμως σύνδεση με τα προηγούμενα). Αυτή η ανάλυση μας δείχνει ότι στο εποικοδόμημα αυτό η εκπαίδευση κατέχει ένα πολύ βασικό ρόλο, και αποτελεί μία έδρα της γενικότερης διακυβέρνησης.

Αν προσπαθήσω τώρα να συνδυάσω τα δύο πρίσματα, δηλ. το προηγούμενο (περιβάλλον – κοινωνία - οικονομία) και αυτό της διακυβέρνησης προκύπτει το σχήμα 9 το οποίο μας δείχνει ουσιαστικά τι αναμένουμε από την ΕΑΑ στην επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης. Είναι λοιπόν

μία από τις βασικές λειτουργίες μαζί με τη νομοθεσία/θεσμούς, τη τεχνολογία, την ειδική προστασία για το περιβάλλον, την ειδική κοινωνική πρόνοια και κοινωνική ευθύνη και τη λειτουργία της οικονομίας, που εξασφαλίζει την Αειφόρο Ανάπτυξη.

Τις θέσεις αυτές τις έχω αναπτύξει τα δύο τελευταία χρόνια σε διεθνείς συναντήσεις της UNESCO και της UNECE όπου και έχουν γίνει πολύ ευμενώς αποδεκτές, ενόψει της **Δεκαετίας για την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη**.

Ως φυσική εξέλιξη του Διεθνούς Συνεδρίου της Θεσσαλονίκης (1997), της διεθνούς εκστρατείας του MIO-ECSDE με τίτλο *ERA 21: Education Re-Affirmation for the 21st Century (Επαναδέσμευση για την Εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα)* και πολλών άλλων πρωτοβουλιών εν όψει της Παγκόσμιας Διάσκεψης για την Αειφόρο Ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ (2002), ο ΟΗΕ ανακήρυξε τη δεκαετία 2005-2014 ως *Δεκαετία για την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη (Decade on Education for Sustainable Development -UN DESD)*. Η Δεκαετία θα έχει ως κύριο στόχο την προώθηση της εκπαίδευσης ως βάση για την αειφορική ανθρώπινη κοινωνία και την ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας για την από κοινού ανάπτυξη και υλοποίηση καινοτόμων και σύγχρονων πολιτικών, προγραμμάτων, και πρακτικών για την ΕΑΑ. Στην UNESCO έχει ανατεθεί η γενικότερη εποπτεία και ο συντονισμός των ενεργειών στα πλαίσια της Δεκαετίας όπως και η διοργάνωση Συναντήσεων και άλλων δράσεων για τη στήριξη των χωρών στο σχεδιασμό των εθνικών αλλά και περιφερειακών Στρατηγικών για τη Δεκαετία (*National and Regional Strategies for the UN DESD*). Το MIO-ECSDE συνέβαλε στη διαμόρφωση του Σχεδίου για την Εφαρμογή της Δεκαετίας σε Διεθνές επίπεδο (*draft International Implementation Scheme for the UN DESD*) το οποίο αποτελεί το βασικό κείμενο που προωθεί η UNESCO στα πλαίσια των προετοιμασιών για τη Δεκαετία.

Παράλληλα συμμετέχουμε ενεργά από τα πρώτα κιάλια στάδια (Σεπτέμβριος, 2002) και σε μία επιπλέον διεθνή-περιφερειακή διαδικασία σχετική με την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη, τη λεγόμενη: «*Στρατηγική της UNECE για την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη*» (*UNECE Strategy for ESD*)[†]. Η Στρατηγική της UNECE για την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη θεωρείται από τις πλέον ουσιαστικές και σημαντικές συμβολές σε περιφερειακό επίπεδο για την επιτυχημένη εφαρμογή και διεξαγωγή της Δεκαετίας. Στη διαδικασία διαμόρφωσης της Στρατηγικής συμμετέχουν κυβερνητικοί εκπρόσωποι (Υπουργεία Περιβάλλοντος και Παιδείας) αλλά και εκπρόσωποι της Κοινωνίας των Πολιτών (μη-κυβερνητικές οργανώσεις). Το κείμενο της Στρατηγικής εκτός από τους γενικότερους στόχους, σκοπούς και αρχές, παρέχει ένα αναλυτικό πλαίσιο για την ανάπτυξη και υλοποίηση *Εθνικών Σχεδίων Εφαρμογής της Στρατηγικής*, καλύπτοντας όλα τα είδη εκπαίδευσης -τυπικής, άτυπης και μη τυπικής όπως και όλα τα επίπεδα -Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια, Ανώτερη, Επαγγελματική και *Δια βίου εκπαίδευση*.

Οι Έλληνες εκπαιδευτικοί και ιδιαίτερα όσοι ασχολούνται με την ΠΕ οφείλουν να παρακολουθήσουν από κοντά αυτές τις σημαντικές εξελίξεις στις οποίες η συμβολή μας είναι θεμελιώδης.

Εν κατακλείδι, θα ήθελα να επισημάνω και μία ακόμα Πρωτοβουλία που δημιουργήθηκε για την ενίσχυση της σύνδεσης της εκπαίδευσης με την αειφορία και βρίσκεται σε εξέλιξη. Πρόκειται για το **MEdIES -Μεσογειακή Εκπαιδευτική Πρωτοβουλία για το Περιβάλλον & την Αειφορία-** που αποτελεί την κυριότερη Πρωτοβουλία για την Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφόρο Ανάπτυξη στην περιοχή της Μεσογείου. Το MEdIES εγκαινιάστηκε στη Διεθνή Διάσκεψη για την Αειφόρο Ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ (2002) με ηγετικές χώρες την Ελλάδα και την Ιταλία, και κύριους εταίρους την UNESCO, το UNEP/MAP και το MIO-ECSDE. Η Πρωτοβουλία MEdIES έχει ως βασικό στόχο να στηρίζει συστηματικά την εκπαιδευτική κοινότητα ώστε να συμβάλλει στην εφαρμογή της Agenda 21 και στην προσέγγιση των Αναπτυξιακών Στόχων της Χιλιετίας με την εφαρμογή κατάλληλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων στις χώρες της Μεσογείου, με κύριους (αρχικούς) θεματικούς

[†] Η UNECE (UN Economic Commission for Europe) περιοχή καλύπτει την Ευρώπη και τις χώρες στην περιοχή του Καυκάσου και συμπεριλαμβάνει συνολικά 55 χώρες – μέλη.

άξονες το νερό και τα απορρίμματα. Οι δράσεις του MEDIES αποσκοπούν στη στήριξη ενός δικτύου εκπαιδευτικών από 17 Μεσογειακές χώρες που εργάζονται σε προγράμματα ΠΕ και ΕΑΑ και περιλαμβάνουν:

- εκδόσεις (τα εκπαιδευτικά υλικά «Το Νερό στη Μεσόγειο» και «Τα απορρίμματα στη ζωή μας», πρακτικά συνεδρίων, εγχειρίδιο εκπαιδευτικής μεθοδολογίας),
- διοργάνωση Συνεδρίων και Επιμορφωτικών Σεμιναρίων για τους εκπαιδευτικούς στις Μεσογειακές χώρες που συμμετέχουν, και
- τη λειτουργία της διαδραστικής ιστοσελίδας: www.medies.net που παρέχει έγκυρες και πρόσφατες πληροφορίες σχετικά την ΠΕ, βιβλιοθήκη στην οποία περιέχονται τα βασικά κείμενα για την ΠΕ, οι εκπαιδευτικές εκδόσεις του MEDIES σε όλες τις γλώσσες στις οποίες έχουν παραχθεί και δυνατότητα για άμεση επικοινωνία μεταξύ των μελών του Δικτύου MEDIES μέσω της ιστοσελίδας για την ανταλλαγή εμπειριών και πληροφοριών και την προώθηση του έργου τους.

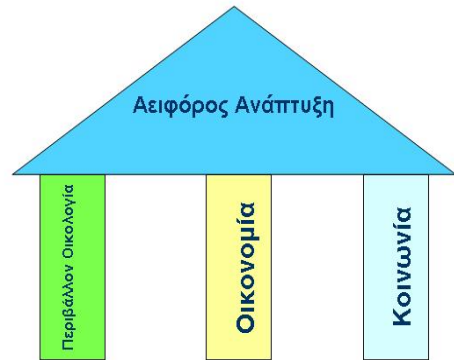
Με βάση όσα ανέπτυξα πιστεύω ότι έχουμε μπροστά μας ένα νέο ελπιδοφόρο όραμα για την εξέλιξη της εκπαίδευσης για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη όπου ο ρόλος του Έλληνα εκπαιδευτικού θα είναι καθοριστικός, όραμα το οποίο η Ελληνική Πολιτεία οφείλει να στηρίζει με προσοχή, στοργή και περηφάνια.

Π.Ε.

Διαστημόπλοιο γη
(limits to growth)

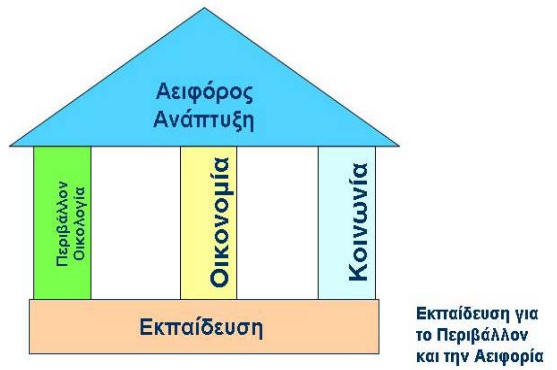
Σχήμα 1

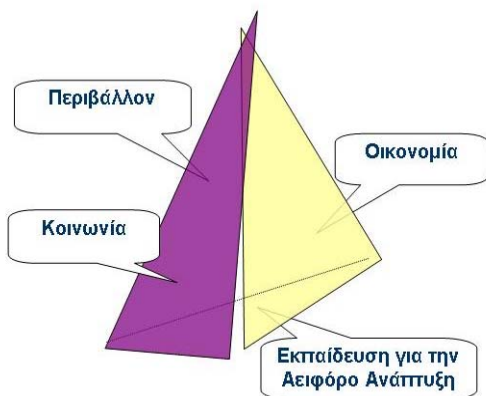
Σχήμα 2

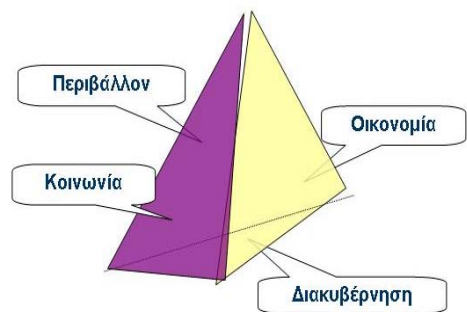
Σχήμα 3

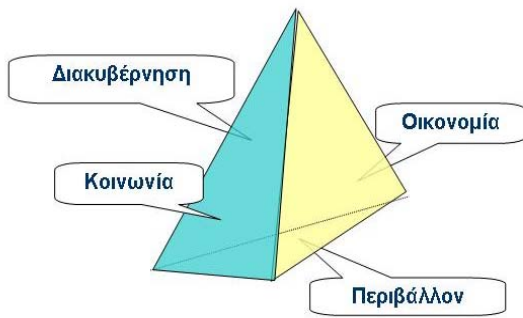
Σχήμα 4

Σχήμα 5

Σχήμα 6

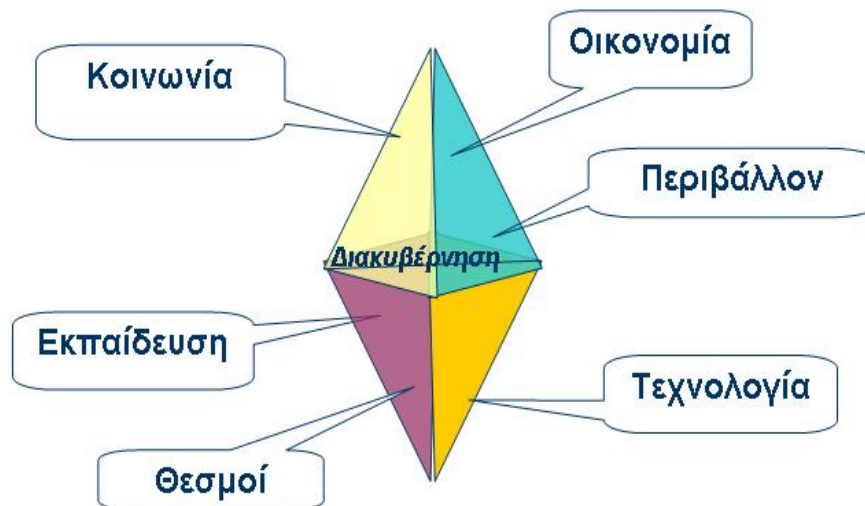

Σχήμα 7

Σχήμα 8

Αειφόρος Ανάπτυξη

Σχήμα 9